

Mark Lošonc

ANGAŽMAN KAO DISKURZIVNA PRAKSA I SISTEMSKI DOGAĐAJ

SAŽETAK

Ovaj rad je svojevrsna konfrontacija sa široko prihvaćenom tezom prema kojoj je angažman intencionalno ili mentalno stanje koje je nužno već pre delanja. S jedne strane, oslanjamo se na koncept ontološkog zalaganja. Pokušavamo da ga upotrebimo u društvenom kontekstu, naglašavajući da ono ima implikacije u društvenoj prostornosti. S druge strane, analiziramo i različite pojmove angažmana u teorijama sistema, sa posebnim osvrtom na Parsonsa i Lumana. Na kraju, pokušavamo da pomirimo ove dve koncepcije, ističući da obe predstavljaju dobre argumente protiv „intencionalističke teze“.

KLJUČNE REČI

diskurzivne prakse, angažman, ontološko zalaganje, teorije sistema, Niklas Luman, Talkot Parsons

Istraživanje angažmana nosi sa sobom i analize o pojmovnoj istoriji, ne samo u pogledu Sartra (Sartre), Adorna (Adorno), Gelena (Gehlen) i drugih, već i u odnosu na ranije pokušaje. Istorijske uvide možemo ujediniti sa produbljenim verzijama početnih intuicija o suštini angažmana, i na taj način će se iskrystalisati jedan stroži koncept. Prvo, iz perspektive obaveza, čini nam se da angažman ima poseban status. Može se reći da predstavlja višak napora, poduhvat koji nadmašuje ono što se očekuje, kao „angažovanost građana s onu stranu zakonitih i ugovornih obaveza” (Tamás 1994: 597), a koja dakle omogućuje nove perspektive delanja. Na tom tragu, možemo doći do zaključka da angažman mora biti vrednosno-racionalno delanje koje tematizuje društvene norme i pravila, kao medij za *higher-order* uvide, a koji teže ka svojevrsnoj konzistenciji. Drugim rečima, jedan čin se ne može smatrati angažovanim ako je reč samo o zalaganju za jedan jedini problem, bez dovođenja u pitanje obrazaca koji mu služe kao osnova. Prema tome, što se tiče sadržaja angažmana, nije dovoljno ako on ukazuje na izolovane slučajeve punih interesa, već mora da se nekako odnosi na javno dobro i na principe koji su povezani s njim. Angažman mora da zadrži svoj „javni karakter”, ne samo u pogledu sadržaja, već i odnosu na formu.

Kao što su – vitgenštajnovske i druge – filozofije sugerisale da ne postoji privatni jezik, tako i teorija angažmana može da zaključi da privatni angažman u stvari nije moguć. To naravno ne znači da angažman nije moguć u privatnoj sferi, već samo da i unutar nje mora biti integrisan u sistem povezanosti društvenih normi, a njegovi kritički aspekti moraju prevazići uske okvire. Angažman nikada nije samo „ja-intencija”, već se organizuje kao podeljena i kolektivna intencionalnost, ako ne drugačije, onda na način jednog praznog, samo anticipiranog „mi”. Štaviše, onaj koji se angažuje, implicitno ili eksplicitno poziva i druge, dakle, na taj način pružajući dovoljan razlog i za njihov angažman. Angažman kao pokušaj da se promene norme i pravila pretpostavlja izvestan *bonne foi* u pogledu slobode drugih, te činjenicu da su mogući i drugi koji mogu da se pridruže (čak i ako nisu neposredno prisutni). Može se konstituisati jedan otvoreni, potencijalno beskonačni lanac: A angažuje B, čin B-a izaziva angažman od strane C-a... Angažman je u suštini nemogućnost pasivnosti, indiferentnosti, neutralnosti i čiste kontemplacije (npr. Derida [Derrida] je upotrebio izraz *l'expérience d'une »affirmation«* u kontekstu reči *en-gage* [Derrida–Nancy 1989]). Angažman aktivira u dvostrukom smislu jer uvek može postati angažovanje drugog, bez prinude, ali ipak na „involverajući” način. Imajući u vidu sve ovo, može se reći da je angažman kritički i reflektovani odnos prema društvenim normama, a koji prevazilazi uobičajene odnose. Njegova zajednička perspektiva se može realizovati u konkretnim aktima koji angažuju i ostale potencijalne aktere.

Zamislimo situaciju u kojoj članovi jedne zajednice odlučuju da će očititi đubre kod jezera koje se nalazi u blizini, te će prestati sa ponašanjem koje ne uzima u obzir ekologiju i „zelene principe“ (dakle, razmatraće i postojeće norme). Odluku o tome će neki interpretirati kao obavezu, odnosno kao novu normu čije ignorisanje može izazvati negodovanje ostalih članova, a može nositi sa sobom i izvesne sankcije (ili nagrade). Međutim, neki drugi članovi mogu interpretirati pomenutu akciju čišćenja kao angažman koji predstavlja višak, te kao *in actu* preoblikovanje normi, a koje prevazilazi uobičajene norme. Osim toga što ovaj primer ukazuje na fleksibilnost granice između angažmana i njegovog nedostatka, on omogućuje zaključak prema kojem je angažman pre svega jedan mentalni akt, a koji se tek kasnije može konkretizovati u nekom delanju. Kao što Raimo Tuomela (Raimo Tuomela) sugerise, „angažman aktera je potreban već pre delanja“ (Tuomela 2013: 121). Čini se da se angažman dešava „unutra”, uprkos svojoj društvenosti. Prema tome, angažman je prevashodno angažovana svest, a koja je za samu sebe u osnovi – barem što se tiče sadržaja angažmana – transparentna. U istorijskom smislu, kao i u pogledu konceptualnosti, ovo značenje angažmana postalo je dominantno. U vezi s tim, nije iznenađujuće

što je figura intelektualca uzorni primerak angažmana od Romena Rolana (Romain Rolland).

Ne sužava li ovo shvatanje obim pojma angažmana? Ne svodi li se angažman samo na jedan od njegovih aspekata, a koji u stvari pretpostavlja niz drugih aspekata? Na ovaj način upućujemo na uvid koji se pojavio i u Adornovoj kritici Sartra (Adorno 1980): angažman (i njegova teorijska analiza) se na kraju krajeva završava na pukom subjektivizmu, i tiče se isključivo apstraktnih intencija i unutrašnjih odluka intelektualca kao autora. Međutim, kao što Adorno tvrdi, već i mogućnost same odluke zavisi od toga o čemu se uopšte može doneti odluka – prihvati li angažovana osoba to ili ne, njen angažman je ugrađen u društvenu objektivnost. Polazeći od toga, misaoni eksperimenti koji slede nameravaju da svesno „reifikuju” angažman, odnosno da se suprotstave prenaplašavanju njegovih subjektivnih aspekata, i to iz dva različita pravca. S jedne strane, oslanjajući se na teorije ontološkog zalaganja (*ontological commitment*), uzećemo u obzir mogućnost da se angažman interpretira ne kao intencionalno stanje, već kao diskurzivni odnos, a koji ima dalje propozicionalne posledice. U izvesnom smislu ćemo biti veći subjektivisti i od onih kojima smo zamerali subjektivizam, budući da naš pojam angažmana može obuhvatiti i ona stanovišta koja se nikada ne otelovljuju u konkretnim aktima, štaviše, možda nikada nije postojalo intencionalno stanje koje bi se odnosilo na njih. Ipak, istovremeno ćemo i iz drugog pravca pokušati da se distanciramo od shvatanja koje gleda na angažman kao da je u pitanju unutrašnji, mentalni odnos (dakle, kao da je reč o nečemu što ne obavezuje, niti angažuje ostale). Zašto bismo smatrali angažmanom proizvoljno promišljanje normi, a koje se odvija u pukoj fantaziji individue i nije više od intelektualne avanture, ako ono ni na koji način ne obavezuje, odnosno ne „stvora veze” (*mettre en gage*)? Kao što faktički izbor zavisi (i) od onoga što se može izabrati, tako i u opštijem smislu angažman određuje postojeća objektivnost društvenih normi kao prostor mogućnosti. Kratko rečeno, angažman je moguć samo kao događaj unutar društvenog sistema. Rečima Mauricija Ferrarisa (Maurizio Ferraris): „ako je ovo delanje [akt koji menja datu situaciju] moguć, to je zato što nam ga stvarnost *dozvoljava*, i zaista nas poziva da se angažujemo s njom (*invites us to engage with it*)“ (Ferraris 2015: 227). Pre svega je reč o tome da, u skladu sa polisemijom angažmana i držeći se pojmovnih distinkcija, dopunimo perspektivu studija angažmana.

Angažman kao diskurzivna praksa

Fokusirajući se na problem ontološkog zalaganja, pre svega nas zanima koje entitete jedan diskurs smatra postojećima (ili nepostojećima), na eksplicitan

ili implicitan način. Ispitivanje se može pretvoriti u opštu metaontološku analizu suštine ontološkog zalaganja koja ima važnu ulogu u analitičkoj filozofiji počevši od Kvajna (Quine). Prema osnovnom pristupu, ontološko zalaganje jednog određenog diskursa možemo opisati ako nabrajamo sve entitete bez čijeg pretpostavljanja (naime, bez pretpostavljanja njihovog postojanja) dotični diskurs ne bi bio moguć. Međutim, činjenica je da se pojedine teorije razlikuju u pogledu kriterija istine i metode njihovog određenja (za pregled tog problema videti: Bricker 2016). Da se poslužimo jednim dobro poznatim primerom: zamislimo mačku na koju stavljamo ogrlicu. Ovo novo stanje možemo interpretirati na različite načine. I tako što zaključimo da je kroz fuziju nastao entitet koji ranije nije postojao, naime, „mačka–ogrlica“, ali i tako što ćemo doći do zaključka da u novoj situaciji ne postoji ništa što bi prevazilazilo ranije postojeće entitete. U zavisnosti od toga kako opisujemo novo stanje, mi se (namerno ili nenamerno) zalažemo za jednu od teorija o odnosu delova i celine (mereološki nihilizam, mereološki holizam itd.). Iz naše perspektive je izuzetno važno da neke teorije ontološkog zalaganja (videti npr.: Peacock 2011) prave razliku između implicitnog i eksplicitnog zalaganja. Dakle, nije svejedno da li jedan diskurs otvoreno tvrdi da nešto postoji, ili je reč o pukoj neizrečenoj pretpostavci. Prema tome, lako se može desiti da onaj koji izgovara dotični iskaz nije svestan svojih pretpostavki, štaviše, može se desiti da svoje pretpostavke uopšte i nikada ne može izraziti u okviru pojmovnog okvira koji koristi. Ipak, iz aspekta teorije koja ontološko zalaganje tumači u odnosu na posledice (*entailment account*), njegovo stanovište nužno implicira određene pretpostavke.

Nas pre svega zanima da li teorija ontološkog zalaganja može služiti kao izvor inspiracije u pogledu društvenog angažmana (uprkos značajnim pojmovno-terminološkim razlikama). Kombinaciji uvida u velikoj meri doprinosi to što mnogi smatraju da se teorija ontološkog zalaganja može upotrebiti i u slučaju izraza koji su formulisani u okviru svakodnevnog jezika, te da zalaganje pojedinaca nije samo derivatno zalaganje u odnosu na zalaganje pojedinih diskursa. Uzmimo primer osobe X koja se zalaže za jednu lokalnu, ekstremnu desničarsku grupu, ne bi li doprinela promeni nekih dominantnih društvenih normi. Zamislimo da mnogi građani smatraju da je ova grupa odgovorna za to što su se lokalni konflikti zaoštrili, npr. u obliku napada na lokalnu jevrejsku zajednicu. Pretpostavimo da osobu X u zalaganju za grupu pre svega motiviše njen resantiman prema spekulativnom kapitalu i pri tom ništa ne zna o antisemitizmu nekih članova, kao ni o optužbi da su napali jevrejsku zajednicu. Nije teško zamisliti situaciju u kojoj osobu X pitaju zašto se zalaže za ovakvu sumnjivu grupu, bez obzira na to da li je ona sama imala rasističke ispade ili ne – njegovo zalaganje

za grupu se istovremeno smatra zalaganjem i za negativne aspekte dotične grupe. Kao što teoretičari ontološkog zalaganja govore o *ceni* zalaganja, dakle o tome da pojedini iskazi pretpostavljaju i teze s onu stranu izgovorenih iskaza, tako je i ovde reč o višku koji nadmašuje eksplicitne sadržaje. Služeći se distinkcijom iz filozofije duha, mogli bismo reći da je pored fenomenalnih ubeđenja u svesti ovde na delu i propozicionalna vera koja se ne mora pojaviti na površini, te opstaje i bez intencionalnog stanja koje joj odgovara. Međutim, u našem slučaju, naime u slučaju delanja koje se može smatrati i društveno angažovanim, reč je o višku u sasvim specifičnom smislu: ako–onda karakter („ako se zalagao za grupu, onda se time zalagao i za rasizam“) je kao obrazac inferencije ugrađen u sistem društvenih odnosa, a ne u sferu logičke nužnosti ili pukih mentalnih stanja. Hteo ne hteo, zalaganjem za ekstremnu desničarsku grupu, osoba X nosi dodatni teret (setimo se etimološkog značanja angažmana; *gage* je obećanje, zalog), naime, ona mora da snosi i impliciranu odgovornost. Suština zalaganja ili angažmana se ne može redukovati na ono što se ispoljavalo u prvom licu, te u okviru iskustva, već se njegove dodatne implikacije mogu razmotriti i iz perspektive trećeg lica. Ovde možemo iskoristiti izraz „diskurzivno zalaganje“ koji se pojavio kod pojedinih autora. Primera radi, kod Brendoma (Brandom) je pre svega reč o radu na samosvesti koja je sposobna da i eksplicitno i samosvesno govori o onome što je inače bilo implicitno pretpostavljeno, i to u duhu svojevrsnog normativnog pragmatizma. Prema ovom teorijskom okviru, zalaganje se može priznati u odnosu na sebe (*acknowledging*), ali se može i pripisati (*attributing*) drugima (Brandom 1998).

Parafraziraćemo jedan Ekoov (Eco) primer. Jedan italijanski političar se služio retorikom koja je pomoću hiperbolizacije pokušala da stvori loš utisak o opoziciji, otprilike na sledeći način: „Opozicija se zalaže za povećanje poreza na crkvu, dakle podržava zakon o abortusu, dakle smatra da su terorističke akcije Crvenih brigada ispravne!“ Ovaj parodistički opis u stvari predstavlja primer logičke greške klizave nizbrdice, te pokazuje kako mapiranju implikativnog prostora angažmana preti opasnost potpune logičke iracionalnosti (upor.: *entailment relation more generous than logical entailment* – Bricker 2016), kao i to da će vrednovanje angažmana, preciznije, odnos prema njemu započeti sasvim samostalnu karijeru. Angažman kao diskurzivna praksa stupa u interpretativni prostor društvene stvarnosti i sa svojim implicitnim aspektima otvara mnogo šire horizonte nego što bismo očekivali na osnovu njegovih odgovarajućih intencionalnih stanja. Onaj koji se zalaže za nešto u prostoru mogućnosti unutar društvene objektivnosti, zauzima poziciju koja može nositi sa sobom niz neintendiranih posledica. Osoba A koji zastupa poziciju X, uz poziciju X na implicitan (i implikativan) način može da se zalaže i za dodatne pozicije Y, Z... Kao obavezivanje,

angažman ima praktične konsekvence koje ga nadmašuju i koje nisu vezane za iskustveni materijal onoga koji se angažuje, te konsekvence se ne odvijaju „unutra“, već stiču društvenu operativnost i sedimentiraju se nezavisno od onoga što se neposredno ispoljava. Skoro je nepotrebno reći da ove posledice mogu biti povratne sprege u odnosu na onoga koji se angažuje, štaviše, mogu se pojaviti za njega kao vršenje pritiska (korisno je uporediti ovaj momenat sa uvidima Monike Becler [Monika Betzler], o evaluativnom zalaganju; Betzler 2016: 125). Margaret Gilbert (Margaret Gilbert), koja je inače sklona da zalaganje tumači kao „voljno zalaganje“, smatra da je širi, normativni pojam zalaganja „u suprotnosti sa pojmovima koji se tiču psihologije ili ponašanja, a prema kojima se jedna osoba zalaže u zavisnosti od svog mentalnog stanja ili dispozicija u ponašanju. [...] Prema tome, jedna osoba se može moralno zalagati kroz delanje, a da pri tom nije hteo da se zalaže. I zaista se može desiti da nekome uopšte ne pada na pamet da se izvršenjem dotične radnje zalaže ili se zalagao“ (Gilbert 2013: 899-900).

Bez obzira na distancu između analize Margaret Gilbert i naše, nesumnjivo ima jedne zajedničke tačke, naime, i mi smatramo da je moguć angažman koji prevazilazi intencionalnost. Onaj koji se angažuje, ne čini to isključivo na ličnom planu (kao u slučaju *personal commitment*-a kod Margaret Gilbert), već je reč o tome da ne može proizvoljno, s jednog trenutka na drugi suspendovati svoj stav i svoje obaveze (ili obavezanost). Štaviše, u ovom kontekstu se može pojaviti i pitanje o angažovanosti koja ništa ne zna o svom statusu.

Angažman kao sistemski događaj

Davno su prošla vremena kada su teorije sistema ili njihovi kompleksivistički derivati bili optuženi za to da nisu sposobni da mobilizuju kritičke potencijale teorije društva ili da su njihove spekulativne analize neprimenjive kada su u pitanju konkretni problemi. U okviru *critical systems approaches*-a koji su izradili Robert Flad (Robert Fludd), Vest Čercman (West Churchman), Majkl S. Džekson (Michael C. Jackson), Džerald Midžli (Gerald Midgley) i drugi, ne pripisuje se značaj samo anonimnim sistemskim silama, već i mikroodnosima moći unutar društvenih organizacija, kao i kritikama koje se odnose na njih. Pitanje angažmana je ponekad čak u centru ovih analiza. Kao što Debora Hemond (Debora Hammond), sugerše, možemo govoriti o angažmanu u vezi sa kritičkim sistemskim mišljenjem kao istraživačkom perspektivom na različite načine: kao o kritičkoj svesti, kao o metodološkom pluralizmu ili kao o angažmanu u pogledu emancipacije (Hammond 2014: 331; upor.: Pouvreau 2014: 107). Možemo pomenuti i primer Dejvida Berna (David Byrne), koji je kompleksnu teoriju sistema

primenjivao u sociologiji. Prema njemu, teorija ne sme ostati pasivni metapraktični poduhvat, već se uz društvene programe mora angažovati kao *engaged science* (Byrne 1998: 45).

Imajući u vidu sve ovo, postavlja se pitanje kakve perspektive pružaju sve više angažovane teorije sistema u pogledu pojma angažmana. Skoro je nepotrebno reći da prema teoriji sistema angažman nikada ne može biti delanje koje je izolovano od ostalih aktera, već mora biti integrisan u kompleksne povezanosti društvenih odnosa. Naglašavanjem ovog aspekta, teorije sistema mogu produbiti uvid koji se pojavio već i u klasičnom sartrouškom shvatanju, a prema kojem onaj koji se angažuje mora biti svestan toga da je ubačen u mrežu prinudnih mehanizama moći, i utoliko je uvek već „kompromitovan“ (videti: Heter 2006: 104). Sledeći aspekt interpretacije angažmana kao sistemskog događaja jeste odnos prema normama i pravilima. Između ostalog, to znači da se ne može smatrati angažovanim ono delanje koje može izazvati promene samo u već datim okvirima, te nije sposobno da transformiše norme i pravila na netrivialan način, odnosno ne može biti subverzivan u pogledu uobičajenih uzročno-posledičnih povezanosti. Međutim, angažman je upravo takav – odatle je poput događaja i odatle je nepredvidiv. Kao samorefleksivni momenat društvenog sistema, angažman može nositi sa sobom „normu promene norme“, menjajući na taj način uobičajene kanale protoka informacija. On može funkcionisati kao angažman jedino zbog toga što ga prostor mogućnosti unutar društvenog sistema (u koji je integrisan) omogućuje kao takvog. Jedan gest može imati različite uloge u zavisnosti od toga u kakvoj okolini se manifestuje. Može se tumačiti kao angažman ako se u dotičnom kontekstu pojavljuje mogućnost promene norme, ali – naizgled kao identičan gest – može imati i samo trivijalnu svrhu u kontekstu drugih relacija, recimo zato što samo osnažuje već postojeće norme ili zato što se pojavljuje kao puka fantazija. Razlika prevashodno zavisi od pozicije i uloge koja se zauzima u sistemu, od toga da li pokušava da prinudi sistem na to da bude organizacija višeg stepena, a ne od razlike između pomenutih gestova. Valja naglasiti da je dezangažman kao – na kraju krajeva – svojevrsna forma angažmana takođe ima sve ove karakteristike. Zamislimo pomalo ekstreman primer jednog čoveka koji stupa u monašku zajednicu. Bez obzira na to da li npr. njegov status podrazumeva i potpunu depolitizaciju njegovog života, on će i dalje biti u okviru kompleksnih povezanosti društvenih odnosa, ali u specifičnoj atmosferi *communitas*-a (da upotrebi izraz iz antropologije Viktora Turnera [Victor Turner]). I sam monaški red ima izvesne odnose prema crkvi, ali i sam kaluđer učestvuje u odnosima moći sa onima koji se nalaze na višoj poziciji u hijerarhiji, itd. Čak ni sasvim izolovani pustinjač ne može izbeći društvenu činjenicu da mu svojevrsna „tolerancija“ od strane drugih

omogućuje da zaista živi kao pustinjač, te da je odluku u pogledu svog statusa takođe doneo u odnosu na već postojeću društvenu objektivnost.

Jedna moguća strategija je istorizacija za koju su dobar primer izvesne intuicije Talkota Parsonsa (Talcott Parsons 1991; Parsons 1999). Polazna tačka je produblјivanje Veberove (Weber) teze prema kojoj je hrišćanstvo imalo odlučujuću ulogu u nastanku moderne, te u sve diferenciranijim procesima racionalizacije. Parsons vrednuje sistem koji je nastao pomoću hrišćanstva u skladu sa čuvenom AGIL-obrascom (adaptacija, realizacija svrhe, integracija, održavanje strukture). Prema tome, obrazac koji je na delu u modernom društvu (i koji je hrišćanskog porekla), u stvari je instrumentalnog karaktera (dostupan je samo pomoću sredstava), odnosi se na spoljašnje stvari (prevazilazi sistem) i transcendentan je (dimenziju moralnog sankcionisanja pripisuje onome što nadmašuje iskustvo). Parsons koristi izraz „instrumentalni aktivizam“ za opis ove kombinacije, misleći na to da su i hrišćanstvo i moderno društvo sposobni da motiviše na delanje i da povećaju efikasnost u izvanrednoj meri, a da pri tom priroda dugoročnih ciljeva („zemaljskog raja“) uopšte nije jasna. Kao što Betina Malert ističe, prema Parsonsovoj analizi,

aktivizam je aktivni angažman (*engagement*) koji se tiče promene prirodnih i društvenih momenata sveta. Ovaj aktivizam je *instrumentalnog* karaktera, a to znači da nema nikakve vizije u pogledu konkretnog oblika i konačnih rezultata tog angažmana. Moderna kultura [...] na istorijski specifičan način mobilizuje zalaganje (*commitments*) za konkretne ciljeve, ukoliko ima tražnje u tom pogledu. [...] Konkretni oblik ovog krajljevstva [zemaljskog raja] je dakle nepoznat, a to znači da nije detaljnije određeno za pojedinca kako da ostvari svoj angažman. Utoliko pojedinac raspolaže sa širokom spektrom »sloboda«. Međutim, u izvesnom smislu ovaj individualizam je istovremeno ograničavajućeg karaktera jer ne toleriše pasivnost u pogledu aktivnog angažmana koji se tiče društvenih pitanja. (Mahler 2014: 211-212).

Pored istorizacije pojma angažmana, ove analize otvaraju različite mogućnosti. Angažman kao sistemski događaj određuje se pre svega kao priroda koja potiče iz strukture modernog društva (a koja funkcioniše i kao povratna sprega – a unutar toga kao *value commitment*), a ne kao dešavanje koje se može opisati samo kao izvanredno i „retko“, odnosno kao volontarističko delanje agensa. Proširivanje mogućnosti aktera izrazito se pojavljuje kao odnošenje prema onome što je s onu stranu postojećeg sistema, dakle ujedno i kao potreba za radikalnom promenom norme, a koja nosi sa sobom i opasnost beskonačnog samoodlaganja. Na taj način Parsonsov pristup anticipira Lumanove analize koje su sklone tome da o angažovanim akterima zakluče da „ne znaju šta hoće“.

Naročito su dva Lumanova (Luhmann) dela važna za nas iz aspekta angažmana, naime, *Društveni sistem* (Luhmann 1991a), i delo *Protest. Teorija sistema i društveni pokreti* (Luhmann 1996). Pojam angažmana i u ovom okviru označava težnju ka promeni normi (i pojavljuje se kao *Neuperspektivierung*, *Entdogmatisierung* ili kao *Neuanpassung des Systems*), i pri tom Luman ukazuje na specifičan status angažovanih aktera. Onaj koji se angažuje, u stvari pokušava da ostvari posmatranje društvenog posmatranja, *kao da* time može napustiti sistem, premeštajući se u jedan nesiguran, „neoznačeni prostor“. Ova posebna fleksibilnost (koja pruža otpor prema postojećem jeziku, kao što Luman sugerise) omogućuje angažmanu da načelno bude otvoren prema svima, i da svojim globalnim posledicama i „efektima rezonancije“ daleko nadmaši svoje okolnosti. I vremenske koordinate angažmana su specifične jer on vrši svoju ulogu pre svega u izvanrednim i kriznim situacijama koje su pune kontingencije i rizičnih efekata (tako npr. protesti traju veoma kratko) (upor. Lošonc 2018: 98-99). Uvek je reč o situativnom sistemskom događaju, o protiv-reakciji na neizvesnosti i napetosti datog sistema, te o naglašavanju granica horizonata očekivanja. Angažman kao komunikativni akt ukazuje na eventualni nedostatak konzistencije u komunikaciji, i time „predstavlja kompenzaciju u odnosu na deficit refleksije unutar modernog društva“ (Luhmann 1991b: 153). Njegova ambivalentnost se sastoji u tome što je imanentan sistemu, i kao takav, fokusira se na unutrašnje teškoće sistema, ali ujedno stvara utisak čistog samoorganizovanja, a da pri tom ne zavisi od postmatranja koje je stvarno drugog reda i nije nezavistan u odnosu na okolinu.

Was bindet mich...? – to je pitanje koje Luman postavlja u intervjuu s njim u poglavlju koje nosi naslov *Commitments* (Luhmann 1996: 180). Šta je ono što me vezuje, što me obavezuje? Jedan momenat tog pitanja jeste realna uloga angažmana. Luman – pomalo na ciničan i fatalistički način – dolazi do zaključka da ima ekvivalencije između protestnih pokreta i funkcionalnih sistema, budući da je tipično za sisteme da ne postaju imuni uprkos iritacijama i perturbacijama (pa i protestima koji kažu „ne“), već upravo *pomoću* njih, integrišući njihove uvide. Može se reći da je funkcija angažmana upravo u ukazivanju na institucionalne diskfunkcionalnosti koje treba korigovati. Podrazumeva se da je angažman uvek već jedan komunikativni akt koji pre svega daje drugima na znanju da je potrebna promena postojećeg stanja X u stanje X1, X2... Xn (u slučaju reformi) ili čak u sasvim drugačije stanje Y (u slučaju revolucionarnog diskursa). Angažman kao višak je jedna dimenzija unutar samoposmatranja društva, a koja pretpostavlja da su primarne veze (i obaveze) postale fleksibilnije, te se pojavljuje kada razlika između stvarnosti datog sistema i alternativnih kriterija unutar njega postaje toliko intenzivna da se više ne može

tolerisati. Dakle, angažman se pojavljuje u rupama, i na kraju krajeva ne može imati drugi cilj osim stanja u kojem on sam više nije potreban. Lumanov drugi kritički uvid se tiče osnovne strategije angažmana: dok se pojavljuje kao poduhvat koji prevazilazi sistem, njegovi adresati su u stvari sile koje su imanentne sistemu – na taj način, angažovani akteri pre svega logiku kritike i resantimana čine funkcionalnima, a ne pojavljuju se kao subjekti efikasnog delanja. Angažman može doprineti gradnji sistema tek zaobilaznim putem, preko drugorazrednih efekata. „Tajna alternative je u tome što ne pruži alternativu“ (Luhmann 1996: 104). Angažovani ne promašuju suštinu samo time što se umesto delanja obraćaju nekom adresatu, već i time što polaze od toga da u modernom društvu postoji adresat. Može se reći da angažman i u opštem smislu čini lažnu redukciju kompleksnosti, koja uvek iznova pada na ispitu stvarnosti. Luman ukazuje na napetost formulisanja ambicioznih ciljeva i angažmana koji postaje cilj za sebe i koji intenzifikuje samog sebe, te postaje zatvoren. U odnosu na „ja protestujem“ koji traži konflikte i generiše sebe (a koji Luman često opisuje kao samoindukovanje anksioznosti), obrazloženje konkretnih temi može postati sekundarnog značaja. Angažman kao metodološki izvedeno distanciranje može funkcionisati jedino ako je sposobno da uspostavi barem neke minimalne razlike koje nisu u skladu sa sistemom – ali snaga diferencije potiče iz samog angažmana kao forme delanja. Ne preterujemo ako ćemo sugerisati da se angažman pojavljuje kao bitan deo društvenih podsistema koji prevazilazi uobičajene funkcionalne veze, ali unutar sebe nosi sa sobom lične veze koje su čak i jače od funkcionalnih (npr. kroz pozivanje na „solidarnost“). „U normativnom angažovanju [...] veći rizik kontrafaktičkog i svesno nenaučenog očekivanog držanja mora se kompenzirati odgovarajućim internim uređenjima jer će samo tako spremnost da se izdrži do kraja, sa svoje strane, postati za druge verovatna i očekivana“ (Luhmann 1991: 441–442).

Kao što smo pokazali, unutar teorije (kompleksnih) sistema se angažman može shvatiti kao društveni akt koji je na ambivalentan način integrisan u kompleksne povezanosti društvenih odnosa kao kritički odnos prema normama i pravilima. Kao događaj, on je nepredvidiv (i utoliko može izazvati izvesne perturbacije), i nužno predstavlja jednu konsitutivnu razliku u odnosu na ono već postojeće. Zanimljivo je da su Parsonsov sud o angažmanu („nema nikakve vizije“) i Lumanovo shavatanje („ne pruži nikakvu alternativu“) veoma slični. Angažman mobilizuje kao *value commitment* unutar samoposmatranja društva. Uvek predstavlja jednu situativnu protiv-reakciju („reaktivna“ je) i nosi sa sobom promišljanja veza i obaveza.

Naš cilj nije da detaljno analiziramo onu interpretaciju angažmana koji ga shvata kao diskurzivnu praksu koja nosi sa sobom niz implicitnih momenata, ili onaj koncept koji se pojavljuje unutar teorije sistema. Ovi konceptualni eksperimenti su pre svega služili tome da destabilizuju ono shvatanje koje smatra da je angažman mentalno stanje ili forma iskustva. Reč je o pojmovima koji naizgled idu u sasvim različitim pravcima. Prvi tumači kao angažman i onaj diskurzivni stav koji se ne fenomenalizuje, niti postoji intencionalno stanje koje bi mu odgovaralo, ali ipak ima široke posledice. Druga konceptualizacija je sklona tome da smatra angažovanim samo ono što se pokazuje kao sistemski događaj, dakle kao delanje koje teži ka promeni normi i pravila. Ove perspektive, koje se naizgled međusobno isključuju, u stvari imaju jedan zajednički aspekt: one smeštaju angažman u implikativnom prostoru društvene objektivnosti, smatrajući da je fleksibilniji nego logički sled iskaza Y iz iskaza X („ako je dotični diskurzivni stav X ovakav, onda iz toga sledi da...“) i da je funkcija koja izvesne disfunkcije datog sistema prinuđuje na korekciju na posredovan način („ako su postojeće norme ovakve, onda odgovarajuća težnja u pogledu njihove promene...“). Ne moramo nužno prihvatiti radikalnost Lumanovog pristupa (dakle ne moramo se složiti sa zaključkom prema kojem su operativno zatvoreni društveni sistemi čisto ne-mentalni) da bismo utvrdili sledeće: problem suštine angažmana ne možemo izjednačiti sa pitanjem u prvom licu koje se odnosi na to kako izgleda (*what is it like to be*) subjektivno iskustvo angažmana.

Imajući u vidu sve ovo, može se reći da je angažman nemoguć bez intencionalnosti, ali ipak nije istina da su svi aspekti angažmana intencionalnog karaktera. Jedan budući tekst bi mogao da se bavi i suptilnom pojmovnom istorijom ili problemski orijentisanom analizom toga šta sledi iz svega ovoga u pogledu različitih značenja *engagement*-a i *commitment*-a, bez obzira na to da li su upotrebljeni kao sinonimi ili kao pojmovi koji se mogu strogo razlikovati. Imamo dobre razloge da pretpostavimo da jedan takav poduhvat ne bi imao za rezultat diskvalifikaciju pojma angažmana, već naprotiv, pomogao bi u zahvatanju njegove mnogostrukosti.

Literatura

- Adorno, Theodor W. (1980), „Engagement“, u: *Noten zur Literatur*, Gesammelte Schriften, tom II, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Betzler, Monika (2016), „Evaluative Commitments: How They Guide Us Over Time and Why“, u: Roman Altshuler – Michael J. Sigris (prir.), *Time and the Philosophy of Action*, London: Routledge, str. 124–141.
- Brandom, Robert B. (1998), *Making it Explicit: Reasoning, Representing, and Discursive Commitment*, Cambridge: Harvard University Press.
- Bricker, Phillip (2016), „Ontological Commitment“, u: Edward N. Zalta (prir.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/ontological-commitment/>, pristupljeno 30. maja 2019.
- Byrne, David (1998), *Complexity Theory and the Social Sciences*, London – New York: Routledge.
- Derrida, Jacques – Jean-Luc Nancy (1989), „Il faut bien manger« ou le calcul du sujet – entretien“, *Cahiers confrontation* 20: 91–114.
- Ferraris, Maurizio (2015), „Transcendental Realism“, *The Monist* 98: 215–232.
- Gilbert, Margaret (2013), „Commitment“, u: Hugh LaFollette (prir.), *The International Encyclopedia of Ethics*, New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Hammond, Debora (2014), „Systems Theory and Practice in Organizational Change and Development“, u: Darrell P. Arnold (prir.), *Traditions of Systems Theory*, London – New York: Routledge, str. 326–345.
- Heter, T Storm (2006), *Sartre's Ethics of Engagement: Authenticity and Civic Virtue*, London – New York: Continuum.
- Lošonc, Mark (2018), „Marks, teoretičar sistema, mislilac kompleksnosti“, u: Mark Lošonc, *Slepilo i kapital*, Beograd, Karpos, str. 81–101.
- Luhmann, Niklas (1991a), *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas (1991b), „Protestbewegungen“, u: Niklas Luhmann, *Soziologie des Risikos*, Berlin: W. de Gruyter.
- Luhmann, Niklas (1996), *Protest. Systemtheorie and soziale Bewegungen*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Parsons, Talcott (1991), „A Tentative Outline of American Values“, u: Roland Robertson i Bryan S. Turner (prir.), *Talcott Parsons: Theorist of Modernity*, London: Sage, str. 37–65.
- Parsons, Talcott (1999), „Order and Community in the International Social System“, u: Bryan S. Turner (prir.), *The Talcott Parsons Reader*, Oxford: Blackwell, str. 237–252.
- Peacock, Howard (2011), „Two Kinds of Ontological Commitment“, *Philosophical Quarterly* 61: 79–104.
- Pouvreau, David (2014), „The Hermeneutical System of General Systemology: Bertalanffian and Other Early Contributions to Its Foundations and Development“, u: Darrell P. Arnold (prir.), *Traditions of Systems Theory*, London – New York: Routledge, str. 84–137.
- Tamás, Gáspár Miklós (1994), „Búcsú a jobboldaltól?“, u: *Másvilág. Politikai esszék*, Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Tuomela, Raimo (2013), *Social Ontology: Collective Intentionality and Group Agents*, New York: Oxford University Press.

Mark Losoncz

ENGAGEMENT – AS A DISCURSIVE PRACTICE AND SYSTEMIC EVENT

Summary

The paper confronts the widely accepted view according to which engagement is an intentional or mental state that precedes action. On the one hand, we rely upon the concept of ontological commitment. We try to make use of it in a social context, by emphasizing that engagement involves a social space of implication. On the other hand, we analyze the different concepts of engagement within systems-theoretical approaches, with special attention to Parsons and Luhmann. Finally, we try to reconcile the two conceptual strategies by accentuating the fact that they can both serve as arguments against the “intentionalist thesis”.

Keywords

engagement, commitment, systems theory, Luhmann, Parsons

